

Міхно О. (2019) Борис Тартаковський. «Повість про вчителя Сухомлинського»: історія написання та особливості твору. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання. Вип. 30*: зб. наук. праць / за наук. ред. В. І. Бондаря. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. С. 130–135. ISSN 2519-4623

Олександр Міхно
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу
наукової реферативної та аналітичної інформації
у сфері освіти ДНПБ України імені В.О. Сухомлинського

Борис Тартаковський. «Повість про вчителя Сухомлинського»: історія написання та особливості твору

У статті подано історію написання та проаналізовано зміст художнього твору Бориса Тартаковського «Повість про вчителя Сухомлинського». Акцентовано на можливості використання цього твору у процесі вивчення біографії Василя Сухомлинського..

Ключові слова: Василь Сухомлинський, біографія, Борис Тартаковський.

Boris Tartakovsky. "The Tale of the teacher Sukhomlynsky": writing history and characteristics of the work

The article presents the history of writing and analyzes the content of Boris Tartakovsky's artwork "The Tale of Teacher of Sukhomlinsky". Emphasis is placed on the possibility of using this work in the process of studying the biography of Vasyl Sukhomlinsky. Keywords: Vasily Sukhomlinsky, biography, Boris Tartakovsky.

Слава прийшла до Василя Сухомлинського ще за життя. В середині 1960-х років Сухомлинський – відомий і визнаний педагог, його знає і любить учительство, яке якимось по особливому, надзвичайно тепло і трепетно ставилося до Василя Олександровича. Він був справді народним учителем, уособлюючи таке поняття, як «наш». Пависький учитель не був обділений тоді й вищими державними нагородами. Сухомлинський є Заслуженим учителем Української РСР, кандидатом педагогічних наук, членом-кореспондентом Академії педагогічних наук РРФСР; удостоєний звання Героя соціалістичної праці і нагороджений двома Орденами Леніна. Жоден директор школи, та що директор, – взагалі ніхто з освітніх діячів за всю історію радянської освіти не був удостоєний стільки нагород. Про нього писали в газетах, знімали документальні фільми, запозичували досвід, його книги перекладались іншими мовами. Однак більшого розголосу в СРСР ім'я видатного педагога набуло вже після його смерті, в 70-х рр. ХХ ст.

Життєвому і творчому шляху Василя Сухомлинського (1918–1970) присвячено кілька художніх творів. Це, насамперед, драматична поема І. Драча «Дума про вчителя» (1976), поезії «В. О. Сухомлинському» В. Базилевського, «Вулиця Сухомлинського» В. Терена, «Видіння» Ю. Мальованого, а також прозові «Повість про вчителя Сухомлинського» Б.Тартаковського (1972), «Добротворець» І. Цюпи (1971) та ін.

Борис Семенович Тартаковський (1912–1985), український письменник (писав російською мовою). Народився 2 липня 1912 р. у Києві. Навчався у

Московському історико-архівному інституті, закінчив Київський університет. Журналіст, учасник 2-ї світової війни. Після війни працював відповідальним секретарем української республіканської газети «Комсомольское знамя». Автор близько 20 повістей, численних нарисів, оповідань. Помер 23 липня 1985 р. у Києві.

Перша публікація книги «Повість про вчителя Сухомлинського» у вигляді окремих розділів відбулася у жовтні-листопаді 1970 р. в центральній українській російськомовній газеті «Комсомольское знамя» (11 номерів газети за 28 жовтня – 17 листопада). Перша і остання публікація повісті українською мовою (теж у вигляді окремих розділів) була здійснена Онуфріївською районною газетою «Соціалістичне село» у 1971 р. (11 номерів газети за 4–27 лютого). Окрім того, заключна частина повісті була опублікована в ялтинській «Курортной газете» перед початком 1972–1973 навчального року (номери за 29–30 серпня, 1 вересня). Нарешті наприкінці 1972 року книгу Бориса Тартаковського «Повесть об учителе Сухомлинском» видано у Москві у видавництві «Молодая гвардия» накладом 100 тисяч примірників (Тартаковский, 1972). Цікавий факт: книгу здано в набір 26.06.1972, трохи більше, ніж через три місяці – 5.10.1972 р. – підписано до друку. Для порівняння: перше видання книги В. Сухомлинського «Павлиська середня школа» (1969) пройшло значно довший шлях: здано до набору 12.04.1967, а підписано до друку 09.10.1968, тобто через півтора року. Так що «Повість...», можемо сказати, видано якщо не миттєво, то, очевидно, дуже швидко і без проблем.

Особливістю оформлення книги є наявність 24 фотографій, розміщених у спеціальній вкладці. Крім фото, ще однією особливістю книги є її структура: видання містить цікаво оформлені вставки під назвою «З магнітної стрічки», якими розпочинається кожна з 16 глав повісті. Фактично це пряма мова Василя Сухомлинського, тобто розгорнуті цитати на теми навчання і виховання.

Для радянського часу, тим більше для подібних видань, це було нетипово, тому цей підхід цілком можна назвати новаторством. Але це не винахід Б. Тартаковського. Подібний принцип побудови публікацій, зокрема біографічних статей, нині у нас дуже популярний як у друкованих, так і в електронних публікаціях (йдеться, зокрема, про лонгвід). Прийшов цей принцип із західних країн, де почав широко використовуватися у 1960-х роках переважно у журнальних виданнях. На нашу думку, Б. Тартаковський, який як журналіст часто бував за кордоном (Греція, Бельгія, Єгипет, Індія, Італія, Туреччина, Франція та ін.), досить вдало використав цей принцип у своїй книзі.

Струнка композиція твору склалася не відразу. У робочих матеріалах Б. Тартаковського, які зберігаються у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтв України (ЦДАЛМУ), знаходимо варіант повісті з численними помітками письменника, закресленими і доданими рядками, вставками тощо. Так, у цьому робочому варіанті назви глави другої першого розділу автор змінював тричі: «Школа радості», «Знайти свою червону лінію», «Совість і печі Треблінки» (ЦДАЛМУ, *спр.* 54, *арк.* 47). В опублікованій книзі

ця глава називається «Батько буде задоволений», а отже, первісний задум був цілком перероблений Б. Тартаковським.

Не увійшов в остаточну редакцію роману і кумедний епізод з інспектором Онуфріївського районного відділу освіти В. Гарбузом, який завітав у гості до родини Сухомлинських. Він у присутності Василя Олександровича запитав у маленької Олі, чи знає вона якісь вірші напам'ять, і дівчинка почала читати свого улюбленого «Ходить гарбуз по городу...». Дорослі засміялися (ЦДАЛМУ, *спр.* 54. *арк.* 139-141). Ця комічна ситуація ілюструє ставлення В. Сухомлинського до гумору, про який педагог писав: «...почуття гумору розвиває гостроту, пильність бачення світу» (Сухомлинський, 1976, с. 579). У житті Василь Олександрович любив і цінував гумор. Це підтверджує і О. Сухомлинська у спогаді «Мій батько»: «...у нього завжди була усмішка в очах... [він] любив жарти і сам умів дотепно жартувати» (Сухомлинська, 2018).

Вилучено з повісті і рядки Т. Шевченка, які цитує С. Чавдаров, говорячи про важливість визрівання педагогічних ідей. Звертаючись до Василя Сухомлинського, Сава Христофорович на підтвердження своєї думки, каже: «Пам'ятаєте –

Неначе цвяшок, в серце вбитий,
Оцю Марину я ношу.
Давно б списать несамовиту,
Так що ж? Сказали б, що брешу.

- Це із Шевченкової «Марини» (ЦДАЛМУ, *спр.* 54, *арк.* 133)

Зазначимо, що Сава Христофорович Чавдаров (1892–1962) – відомий український педагог, член-кореспондент Академії педагогічних наук РРФСР, професор і завідувач кафедри педагогіки Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, директор Українського науково-дослідного інституту педагогіки (1944–1956). С. Чавдаров був офіційним опонентом на захисті кандидатської дисертації В. Сухомлинського «Директор школи – керівник навчально-виховної роботи», що відбувся 21 лютого 1955 р. в Київському університеті.

В ЦДАЛМУ зберігається чотири записники Б. Тартаковського часів його роботи над повістю під №№ 1,2, 7,10 (ЦДАЛМУ, *спр.* 112). Очевидно, їх було більше. Наприклад, записник №10 має назву «План квартири. Бесіди з Сергієм у Василівці. 1970. Жовтень» і містить запитання до Сергія Олександровича Сухомлинського, робочі нотатки та короткі відомості про вчителів Павлівської школи. У решті записників – нотатки під час бесід з В. Сухомлинським.

У листі до С. Сухомлинського Б. Тартаковський зазначає, що «багато що не ввійшло в це видання, деякі сторінки випали з технічних причин, пов'язаними з вимогами верстки, зокрема рядки, що оповідали про дитинство Сухомлинського, про його рідних, а остання глава першої частини стала нікчемно малою» (ЦДАЛМУ, *спр.* 136)

Починається повість з від'їзду В. Сухомлинського з рідного дому на навчання в Кременчук, далі вплітаються спогади про діда (його любов до читання і подаровані книги) і бабусю (розповідь казок). Оповідь розгортається перед читачем пластами (кадрами): студентські роки в Кременчуці та Полтаві,

початок педагогічної діяльності вчителем-словесником, завучем, війна, поранення, госпіталь, Ува, повернення в Україну, Павлівська школа. На нашу думку, відсутність дат є перевагою, адже це художній твір.

Мабуть, кожен читач зверне увагу на якісь особливі деталі, близькі і зрозумілі саме йому. На наш погляд, промовистими штрихами до образу В. Сухомлинського є такі:

- роль дідуся і бабусі в дитинстві. У книзі вміщений епізод з дитинства Василя Олександровича, коли помер його дідусь. У спадок від дідуся Василько отримав – дві охайно перев'язані пачки книг. Онук відразу ж пригадав ті солодкі хвилини, коли дідусь читав йому книжки. Через декілька днів Василь отримав подарунок від батька – красиву скриньку. Батько власноруч змайстрував її для того, щоб син у ній зберігав дідусеві книги. Перш ніж скласти книги у скриньку, Василько так само як і його покійний дідусь, обережно кожну гладив, нібито пестив її. У скриньку лягли повісті Івана Франка «Воа Constrictor» і «Захар Беркут», «Тарас Бульба» Гоголя, багатотомний, рідкісний у ті роки Достоевський, оповідання Короленка, вірші Лесі Українки. Обережно склавши книжки, Василько в ту хвилину відчув себе найбагатшою людиною на всій Полтавщині (*Тартаковський, 1972, с. 14-15*);

- уміння майстерно грати на власноруч виготовленій із бузини сопілці (і таких фактів, поданих у художній формі, у книзі багато, що допомагає створити цілісний образ В. Сухомлинського);

- автор дуже ретельно підійшов до тих частин книги, які розкривають, власне, становлення особистості В. Сухомлинського, адже характер будь-якої, абстрактної, людини, формування її світогляду закладаються саме в дитинстві, юності, у студентські роки. Тут чи не найважливіше значення має взаємовплив конкретної людини й зовнішнього середовища, у якому вона проживає (спілкування, лекції вчителів, товариські взаємини, родинні зв'язки, одруження);

- цікава інформація про міста, де навчався Василь Сухомлинський (Кременчук і Полтава), та про його студентський побут. Зокрема, у «Повісті...» є розділ «Бенкет», який описує «врочистий» обід у день отримання студентами стипендії. На столі – стакани з чаєм, на тарілці та кількох аркушиках із зошита в косу лінію – шматки кінської ковбаси, тоненькі шматочки сала, нарізаний оселедець з цибулею, цукерки «подушечки» і шматки свіжого чорного хліба (*Тартаковський, 1972, с. 27*);

- вплив війни з її жахами, перебування в госпіталі остаточно утвердили В.Сухомлинського в переконанні, що життя – найбільша цінність, остаточно ствердилися його педагогічні ідеї і бажання втілити їх (зокрема йдеться про уроки мислення на природі, які він почав проводити ще в перші роки вчителювання);

- духовний світ головного героя «Повісті...» представлено назвами книжок, історичних подій, іменами, цитатами. Класики педагогічної думки, української, російської, західноєвропейських літератур (особливо німецької), видатні історичні постаті, філософи, психологи, вчені, народна пісня, віршовані рядки Тараса Шевченка і Лесі Українки – все це свідчення ерудиції персонажа,

джерела його духовної наснаги. Леся Українка та її поезія згадується кілька разів, а рядки з вірша «Contra spem spero» стали назвою першої частини повісті - «На гору круту крем'яную»;

- увесь зміст повісті показує значущість мрії для наукових (педагогічних) відкриттів

Текст твору насичений монологами, дискусіями, проблемними ситуаціями; головний персонаж у книзі Б. Тартаковського – це насамперед мислитель. Інтелектуальний фон твору справляє враження ненастанного духовного пошуку, яскраво відтворює педагогічну думку в стані формування. Художній стиль викладу, численні «повернення а минуле» у вигляді спогадів, дають змогу подати цілісну картину, а точніше – панораму, виникнення, становлення і розвитку педагогічних ідей Сухомлинського. Не можна сказати, що ідеї йдуть по висхідній, проте вони виникають, стверджуються і втілюються в життя у певній логічній послідовності:

Взаємовідносини вчителя і учнів →

Уроки серед природи →

Роль казки у навчанні і вихованні →

Трудове виховання →

Естетичне, зокрема музичне, виховання →

Важливість оптимізму у житті (цю важливість В. Сухомлинський усвідомив у госпіталі, поміж поранених; серед них був 19-річний солдат Лошкар'єв з ампутованими ногами, який випромінював життєвий оптимізм) і як педагогічне кредо – педагогічний оптимізм, віра в учня, віра в людину →

«Школа радості» →

Психологічний семінар для вчителів Павлиської школи →

Батьківська школа (заняття для батьків) →

Навчання малоздібних учнів с серйозними недоліками пам'яті →

Виховання культури бажань →

Сімейна педагогіка (основи шлюбу, сім'ї, виховання – спеціальні уроки для старшокласників) →

І, зрештою, головна педагогічна ідея – виховання справжньої людини (етичні правила виховання справжньої людини).

Б. Тартаковський, очевидно, зі слів В. Сухомлинського чи як підсумок бесід з педагогом, називає головною книгою вчителя і вченого щойно розпочату ним працю «Етичне виховання справжньої людини».

За всім цим (народженням, обдумуванням і втіленням педагогічних ідей), пише Б. Тартаковський, «приховуються роки пошуків, тривожні роздуми в досвітні години, виснажлива розшифровка психології підлітка, міцні зв'язки з життям» (Тартаковский, 1972, с. 216).

Вірогідно, письменник свідомо вилучив з кола знайомих героя осіб, які посилили б його українськість і вивели громадську активність за прийнятні рамки. Скажімо, у Павлиші жив поет І. Шевченко, який починав шлях у літературі у 1920-х рр., 1962 р. до нього на ювілей приїжджали П. Усенко і Д. Косарик, він якийсь час очолював батьківський комітет у Павлиській школі; в

Олександрійському педучилищі викладав літератор С. Гончаров, який дружив свого часу з багатьма представниками «розстріляного відродження»; за допомогою красназвця І. Красюка, що розшукав невідомі документи про П. Ніщинського, В. Сухомлинський діставав дореволюційні книги з педагогіки (Ткаченко, 2014, с. 316). Листувався В. Сухомлинський і з О. Гончарем.

Підсумовуючи, зазначимо, що книга Б. Тартаковського – це досить вдала популяризація ідей видатного педагога, і не завжди переконлива художня спроба втиснути непересічну особистість в рамки епохи, ідеології, стандартної поведінки.

Найцікавіше і найцінніше в цій книзі – те, що Василь Сухомлинський постає з повісті як людина. Про зроблене Сухомлинським ми знаємо чимало і намагаємося досягнути його спадщину, а от досягнути людину – це найцікавіше, та, мабуть, цілком і неможливо. Але книга допомагає наблизитися до розуміння особистості Сухомлинського. З повісті він постає не просто як видатний педагог, яким його всі звикли сприймати, а передусім як людина, з її переживаннями, тяжіннями, цілями, спрямуваннями, особливостями вдачі тощо.

Друге видання повісті відбулося у 1983 р. в київському видавництві «Дніпро» накладом 65 тис. примірників (Тартаковський, 1983).

Пам'ять – жива річ. Щоб вона продовжувала жити, кожне покоління має зберігати її і вкладати в неї нове життя! Нам ще належить осмислити морально-інтелектуальну спадщину павлівського вчителя, яка ввібрала провідні тенденції розвитку педагогічного процесу майбутнього. І одним із шляхів цього осмислення у нових аспектах, з нових поглядів, за новими підходами є залучення творів художньої літератури та інших видів мистецтва, присвячених В. Сухомлинському.

Література:

- Сухомлинська О. (2018) Мій батько. *Освіта України*. №39. 8 жовтня. С. 9
- Сухомлинський В. О. (1975) *Вибрані твори: в 5 т. Т. 1. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості; Духовний світ школяра; Методика виховання колективу*. Київ: Радянська школа. 654 с.
- Тартаковський Б. С. (1972) *Повість об учителе Сухомлинском*. Москва: Молодая гвардия. 272 с.
- Тартаковський Б. С. (1983) *Повість об учителе Сухомлинском; Смерть и жизнь рядом: Повести*. Киев: Дніпро, 1983. 408 с.
- Ткаченко Р. (2014) В. Сухомлинський у повісті І. Цюпи «Добротворець». *Питання літературознавства: наук. зб.* Чернівці: ЧНУ. Вип. 89. С. 309–318.
- Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України (ЦДАЛМУ)*. Ф. 505. Оп. 1. 201 Справа. 1944–1975 рр.